

BOSANSKI ISLAM U INTELEKTUALNIM HORIZONTIMA MUSTAFE BUSULADŽIĆA

hafiz Mevludin DIZDAREVIĆ

Sažetak

Decenijima se nad intelektualnom zaostavštinom Mustafe Busuladžića (1914-1945.) sakupljala ideološka prašina što nas je opredijelilo da ovim uradkom pokušamo osvjetliti njegovu misao sa akcentom na kulturalnu interpretaciju islama. Naime, Mustafa busuladžić je prvi autor koji u popularni diskurs uvodi sintagmu «bosanski islam» sa kojom pokušava razriješiti krizu identiteta u Bošnjaka. Naime, on smatra da identitet nije jedan već višeslojan i da mi jesmo pripadnici islama ali i zemlje Bosne i svijeta u cjelini. Ova stajališta su u njegovu vremenu bila iznimno avangardna i kao takvo jeste obavezujuće i smjerodavno za buduće istraživače iz ove oblasti. Njegovo mišljenje može poslužiti kao podloga boljem razumijevanju Islama i Zapada s obzirom na iskustvo bosanskih muslimana koji su po njemu baštinici vrednota i jednog i drugog. Samim tim, njihova geostrateška pozicija omogućava ima da budu ambasadori Istoka na Zapadu i Zapada na Istoku.

Ključne riječi: bosanski islam, evropski islam, identitet, kultura, Zapad, granica

Uvod

U intelektualnoj historiji Bosne i Hercegovine Mustafi Busuladžiću¹ pripada sasvim posebno mjesto. Njegova intelektualna zaostavština je odveć značajna ne toliko po broju stranica koje je napisao koliko po dubini i autentičnošću promišljanja za koja s punim pravom možemo kazati da predstavljaju smjerdodavni i mjerodavni obrazac odgovornog islamskog mišljenja. Rođen je u mediteranskom Trebinju, školovan u Gazi Husrev-begovoj medrese i sjajnim generacijama VIŠT-a². Također je pohađao postdiplomске studije iz orijentalistike u Rimu gdje se upoznaje sa magistralsnim tokovima evropskog razumijevanja islama. Kao mladi intelektualac koji je ostvario dobre uvide u klasično islamsko mišljenje i ujedno temeljito poznao zapadnjačke intelektualne tokove, Busuladžić predstavlja intelektualnu vertikalu svoga vremena. Treba znati da je zbog poznavanja nekoliko evropskih jezika (njemački, talijanski i engleski) kao i orijentalnih (turski i arapski) imao priliku da bez posrednika i tuđih interpretacija propituje najsvježije tokove mišljenja iz cijeloga svijeta, posebno onog Zapadnog. Uz činjenicu njegove mladalačke radoznalosti i društvene angažiranosti ovo je stvorilo pretpostavke za intelektualnu svježinu i neobičnu snagu mišljenja koja se nudi na stranicama koje potpisuje ovaj autor. Podsjetimo da je intelektualna stratifikacija njegova doba slijedila obrazac koji je već bio prisutan u većinskim muslimanskim zemljama. Jasno su se mogla razaznati tri intelektualna kruga čiji se društveni utjecaj mijenjao u zavisnosti od različitih socio-povijesnih determinanti. Te tri struje su tradicionalisti, svjetovni modernisti i vjerski modernisti. Dok su jedni dogmatski neupitno prihvatili zapadnjačke tekovine, drugi su na istovjetan način odbijali učešće u modernizaciji koju su razumijevali kao atak na tradicionalne norme i vrijednosti. U tom ideološkom procjepu djelovao je Busuladžić pokušavajući osigurati samosvojnu poziciju na tragu jedne

1 Mustafa Busuladžić je rođen u Trebinju 1914. a strijeljan u Sarajevu od strane komunista u prvim danima osnivanja Nove Jugoslavije. Njegovo suđenje je primjer «revolucionarnog nasilja» s obzirom da mu je kao civilu suđeno pred vojnim sudom zajedno sa još četiri osobe. Cjelokupno suđenje je trajalo dva dana i Vojni sud koji je bio i tužilac i porota bez prava odbrane osudio je Busuladžića na strijeljanje, oduzimanje imovine i gubitak građanskih prava. U svom kratkom životu od 31. godine objavio je oko stotinu većih i kraćih radova od kojih su šest objavljeni kao separati. U svoje vrijeme je bio najznačajniji kritičar ideologija fašizma i komunizma što je uz njegov veliki društveni utjecaj bio presudan razlog njegova strijeljanja 29. juna 1945. godine.

2 O ovom obrazovnom zavodu Enes Karić piše: «Naše je mišljenje da su studenti i svršenci VIŠT-a u Bosni već pola stoljeća ponudili dobru, efikasnu, i za Bosnu i Hercegovinu i njezin evropski kontekst, jednu od najboljih interpretacija islama». E. Karić, *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u BiH*, El-Kalem, Sarajevo, 2004., str. 71.

osnovne ideje očuvanja vjerskog identiteta i osiguranja ugroženog biološkog egzistiranja. Vrijeme u kojem je djelovao Busuladžić u bitnome je određeno svjetskim ratovima i velikim stradanjima posebno malih skupina koje žive na kulturnim i nacionalnim granicama širom svijeta. Mustafa Busuladžić je specifikum jer je pokušavao da definira modernizaciju u islamskim terminima kako bi je učinio razumljivom i prihvatljivom muslimanima što je zadaća teško ostvariva laicističkim autorima sa oslabljenim religijskim identitetom. Naime, njihove modernističke ideje su doživljavane kao izdaja tradicije i neuspjeli evropski plagijati.

Bošnjačko i bosansko iskustvo suodnosa Islama i Zapada

Busuladžić je osoben autor jer je u fokus svoga intelektualnog angažmana stavio suodnos Islama i Zapada u širokim historijskim i geografskim koordinatama ovih pojmova. Na tragu najboljih zasada klasičnog islamskog razdoblja, kada se islamska kultura formatirala i kristalizirala, on se otvara stranim utjecajima da bi ih kritički protumačio i «islamizirao». Na tom su fonu nastala krajnje inovativna rješenja i tumačenja koja zavrjeđuju našu punu pažnju iz više razloga. Prije svega, zato što debata o suodnosu Islama i Zapada tek u našim vremenima dobiva na punom intenzitetu. Također, smatramo da su bosanski muslimani, snagom činjenice geografske uvjetovanosti napozvaniji da govore o ovoj temi koja ima globalne refleksije. Muslimani Bosne i Hercegovine su već vjekovima nastanjeni na ovoj historijskoj granici gdje se susreću i sudaraju civilizacije i kulture. Stoga je razvidno zašto je njihovo iskustvo i intelektualna tradicija koja je refleksija tog kondezovanog iskustva od presudnog značaja za oblikovanje budućih obrazaca kulturalnih preplitanja. Držimo da se možemo složiti koji su u jeku ere «sukoba civilizacija» govorili o bosanskom islamu kao prvorazrednom izvoznom proizvodu Bosne i Bošnjaka tj. uzornom modelu egzistencije kulturološkog i religijskog pluralizma. Ono što je rijetkima poznato jeste činjenica da je Mustafa Busuladžić prvi autor koji je u popularni diskurs uveo sintagmu «bosanski islam» što nas je opredijelilo da se u širem formatu bavimo ovim tokom njegova promišljanja. Dakako, ovo nije jedini novum koji nahodimo u njegovoj intelektualnoj zaostavštini. Podsjetimo da je Busuladžić prvi svratio

Koncept «bosanskog islama» kao Ramadanov «evropski musliman» znači da se muslimani u Bosni i Hercegovini moraju osloboditi dvostrukog kompleksa; spram Evropljana, na jednoj strani, i spram zemalja gdje muslimani žive u većini, na drugoj strani, te vlastitim porinućem u Tradiciju tražiti modalitete islamskog življenja.

pažnju na orijentalistički diskurs kojeg je izvrsno poznao. Također, on je prvi predstavio konvertitsko tumačenje islama koje će tek kasnije postati iznimno popularno. Ovo su samo neke ideje koje je Busuladžić ucijepio u bosansku interpretaciju islama ali ćemo se zbog aktualnosti teme fokusirati na ovaj segment njegova mišljenja.

Kulturalna tematizacija islama

Jedan od bitnih segmenata Busuladžićeva mišljenja jeste kulturalna interpretacija islama koja je manifestna u brojnim njegovim radovima i studijama. Naime, on islamu ne prilazi isključivo kao religiji već i kao kolosalnoj kulturalnoj činjenici koja je u to doba bila pod stalnim napadima. Stoga se on vraća klasičnoj islamskoj kulturi gdje traži napatke za vlastite zapitanosti i izazove. U tom kontekstu treba razumijevati i njegovo populariziranje «bosanskog islama». Naime, Busuladžić je prvi autor koji u svojim radovima uz islam kao univerzalnu kategoriju stavlja i geografsku odrednicu. Na ovo ukazuje Fikret Karčić koji bilježi da je termin «bosanski islam» na bosanskoj jeziku prvi put upotrijebljen u Busuladžićevom prijevodu članka njemačkog historičara Georga Stadtmullera³. Dakako, Busuladžić i na brojnim drugim mjestima spominje ovu i druge sintagme koje konotiraju slično značenje, što ukazuje da je on razvijao teorijski okvir kulturalne specifičnosti bosanskih muslimana. Tako u njegovim radovima nađemo termine kao što su «Bošnjaci⁴», «bosansko-hercegovački muslimani», «bosanski muslimani», «balkanski muslimani», «muslimani sa jugoistoka Europe». Važno je naglasiti da ovo nikako ne znači da on želi uvesti bosanske muslimane u procese partikularizacije, getoizacije i odvajanja od islamske matice. Također, on ne želi izvršiti reviziju islama i negiranje njegova univerzalnog karaktera s obzirom da se «u normativnom smislu islamu ne mogu davati geografski, rasni niti etnički atributi»⁵. Islam je jedan i muslimani ga razumijevaju kao univerzalnu i svezremensku činjenicu. Ustvari, jedna od najvećih ideja sa kojom je došao Muhammed a.s. jeste ideja poslaničkog kontinuiteta, tj. da je On tek nastavak

3 V., Fikret Karčić, «Istočno pitanje –paradigma za historiju muslimana Balkana u XX vijeku», u: *Muslimani Balkana i istočno pitanje u XX vijeku*, Behram-begova medresa, Tuzla, 2001., str. 31.

4 U tekstu «Odnos muslimana prema nemuslimanima» iz 1944. godine on nas imenuje muslimanima Hrvatima, kao i u radu objavljenom u *Osservatore Romano* a u svim ostalim slučajevima nas oslovljava drugačije unatoč važećoj politici NDH. Ovakvo imenovanje ima svoju posebnu težinu u kontekstu politike NDH koja je insistirala na hrvatskoj nacionalnoj opredijeljenosti Bošnjaka. Također ovo poprma na važnosti imamo li u vidu da su ga komunisti optužili kao simpatizera i saradnika ustaškog režima što se ovim dovodi u pitanje.

5 F. Karčić, nav. djelo, str. 31.

velikog poslaničkog niza koji su donosili i pronosili istovjetan nauk. Stoga je razvidna sumnjičavost nekih krugova spram ovovrsnih pristupa islamu.

Po Enesu Kariću, sintagma «bosanski islam» je jedan vid reakcije muslimanskih mislilaca na novu ambijentalnost u koju su bosanski muslimani dovedeni nakon silaska sa scene Osmanskog carstva. Dramatično drugačiji historijski i kulturološki konteksti Austro-Ugarske monarhije, Kraljevine Jugoslavije i NDH zahtijevali su i reinterpretaciju islama u Bosni i kulturu koja je na ovim zasadama nastala. Radi se o odnosu univerzalnog i partikularnog, susretu univerzalnog islamskog učenja sa bosanskom zavičajnošću koja se može čitati kao «islam u Bosni» ili, u kulturološkom diskursu, «bosanski islam». «Islam u Bosni» je vjerom univerzalni islam, ali kulturom i kulturološki, «islam u Bosni» je i «bosanski islam»⁶.

Koncept «bosanski islam» umnogome je sličan konceptu «evropski muslimani» koji uvodi Tarik Ramadan. Ovaj autor analizira obrasce koegzistencije muslimana u Evropi i tvrdi da postoji tri legitima modaliteta muslimanskog egzistiranja u evropskom kontekstu. Modus «evropeiziranog muslimana» podrazumijeva muslimana bez islama, kome je islam folklorna i kulturalna kategorija bez implikacija na stvarni život. Drugi koncept je «musliman u Evropi» koji podrazumijeva virtualni život, stanovanje u Evropi, a istovremeno psihološki i duhovno odsustvovanje iz Evrope. Koncept, «evropskog muslimana» predstavlja srednji put prema kojem muslimani treba da razviju svoje autentično razumijevanje vlastitog identiteta u novim okolnostima i drugačijem kulturalnom ambijentu⁷. Ovaj autor stvara teorijski okvir integracije muslimana u evropske tokove uz očuvanje vlastitog identiteta. Integracija nije samo uzimanje već i davanje te bi se time ostvario za obje strane plodotvoran susret i prožimanje.

Koncept «bosanskog islama» kao Ramadanov «evropski musliman» znači da se muslimani u Bosni i Hercegovini moraju osloboditi dvostrukog kompleksa; spram Evropljana, na jednoj strani, i spram zemalja gdje muslimani žive u većini, na drugoj strani, te vlastitim porinućem u Tradiciju tražiti modalitete islamskog življenja. Ovaj kompleks niže vrijednosti u odnosu na „istočnije“ muslimane vidljiv je u traženju odgovora za vlastite probleme od uleme iz Egipta nekada, ili iz Saudijske Arabije danas. Tačno je da Ramadan u svom drugom djelu tvrdi: «Islam nije kultura. Sviđalo se to nama ili ne, suština islama je vjerska». Ove teze nisu u koliziji sa prethodno izrečenim stajalištima već su otklon od onih tendencija

6 E. Karić, nav. djelo, str. 42.

7 V., Tarik Ramadan, *Biti evropski musliman*, preveli Fikret i Hamida Karčić, Sarajevo, 2002., str. 227-236.

koja reduciraju islam na kulturalnu dimenziju čime ga svode na formu bez suštine, tj. kulturu bez vjere. Dočim on dalje veli: «Oko skupa načela koji definiraju temelje privrženosti islamu, oblast društvenih poslova je polje koje je otvoreno za kulturu...»⁸. Ramadan sugerira da je islam prije i iznad svega živa vjera i izvor nepretrgnute duhovnosti koja nudi oslonac i stabilnost u egzistencijalnim nedoumicama.

Ono što je omogućilo prelazak islama kao vjere u civilizaciju jeste «načelo integracije», tj. njegova sposobnost «da integrira svekolika znanja, umjetnosti i umijeća/vještine koje je čovječanstvo uspjelo da proizvede»⁹. Ova sposobnost je omogućila muslimanima da žive u različitim kulturalnim okruženjima i da pri tome ne izgube ništa od svoje duhovnosti. Ovo je ujedno značilo i apstrahiranje partikularnog od univerzalnog, onoga čega se ne može odreći a da se ostane musliman. Ovaj proces, prelaska vjere u kulturu i civilizaciju, je neumitnost s obzirom da «nikada nijedna religiozna misija nije mogla ostati samo na svojim duhovnim i transcendentnim visinama. I Islamu je suđeno živjeti i proći svoj dramatski koridor svjetovnosti»¹⁰. Prelazak iz transcendentne dimenzije u konkretnost Ovoga svijeta i nesumnjivi kulturalni diverzitet življenja islama ipak ne znači da se radi o različitim «islamima» već o islamu u jednini. Islam je integrirao lokalne elemente koji nisu u koliziji sa islamskim referentnim okvirom s obzirom da tu raznolikost omogućava islamska univerzalnost. Tako dolazimo do zaključka o neraskidivoj povezanosti kulture i vjere s obzirom da se religija, kao ideja, manifestira i provodi u stvarnost putem kulture koja postaje njeno drugo agregatno stanje. Silajdžić tvrdi da »svako odgovorno i plodotvorno religijsko iskustvo podrazumijeva istodobno i vjeru i kulturu. Kultura vjeru, koja je po svojoj suštinskoj naravi apstraktna, uvodi u život u historiju u povijesne procese»¹¹.

Islam u Bosni i bosanski islam

Kada Busuladžić govori o bosanskom islamu, on pod tim ne podrazumijeva devijantnu formu islama svedenog na narodnu religioznost¹² jer se u svojim radovima žestoko obračunava sa praksom i običajima koja nemaju svoje izvorište u Tradiciji islama. «Skoro sve islamske skupine, kako one na isto-

8 Tarik Ramadan, *Evro-Američki muslimani i budućnost islama*, preveli Ermin Sinanović i dr., Sarajevo, 2007., str. 267.

9 Adnan Silajdžić, *Kriza religijskog identiteta u današnjem svijetu*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2004., str. 7.

10 «Termin «narodna religija» (popular religion) označava narodna vjerovanja i praksu obično slijeđenu bez obzira na skripturalnu ili doktrinarnu podršku», V., F. Karčić, nav. djelo, str. 31.

11 M. Busuladžić, «Naš životni put», u: *Muslimani u Evropi*, Sejtarija, Sarajevo, 1997., str. 179.

12 M. Busuladžić, «Kult golotinje», u: *Muslimani u Evropi*, nav. djelo, str. 196.

ku tako i one u Europi...živeći izmiješane sa našim inovjernim stanovnicima ili pod utjecajem drugih vjera tijekom vremena su poprimile mnoge utjecaje i tuđe običaje kojima su dali vjerska obilježja»¹³. Ovo uzimanje od drugih nikako ne smijemo smatrati beznačajnim, s obzirom da «održavanjem neislamskih običaja i tuđih natruha poprimamo i tuđi duh (...) tako se utapamo, gubimo sami sebe, svoju islamsku individualnost»¹⁴. Vidimo da on uočava kako se određene prakse i običaji, kao i tehnika i nauka, ne mogu odvojiti od duha na kome su fundirani, od ideološkog zaleđa na kome počivaju, te u njima vidi opasnost za vlastiti identitet. One niti jesu niti mogu biti ideološki neutralne te ih on kao takve i prepoznaje i detektira kao opasnost za religijski identitet. Individualni i komunitarni identitet nisu trajne kategorije već su u stalnim mijenama s obzirom da kulturalna erozija ili nestajanje onih običaja koji su služili kao simboli raspoznavanja neke grupe vode do gubitka identiteta. Busuladžić bosanski islam vidi prije svega kao geostratešku činjenicu egzistiranja u specifičnim okolnostima «na razmeđu islamskog Istoka i kršćanskog Zapada»¹⁵. On bosanske muslimane upozorava na krajnji oprez s obzirom da smo «malobrojna zajednica koja živi na razbojištu povijesnih antagonizama», što od nas zahtijeva krajnju ozbiljnost, da «sve stvari postavimo na svoje mjesto i da se nezavaravamo zabludama»¹⁶.

On je svjestan da zajednice ne iščezavaju pukim biološkim nestankom već gubitkom vlastitog identiteta. Zajednice same sebe prestaju prepoznavati a drugi to čine daleko brže. S obzirom da je naša diferencija specifična islam, jasno je da on traži očuvanje prvenstveno religijskog identiteta i osobene kulture koja je na tim zasadama nastala.

Busuladžić akcentira kulturalnu posebnost bosanskih muslimana kako u odnosu na ostatak muslimanskog svijeta, tako i u odnosu na naše kršćanske komšije. Naime, istina je da sa drugim muslimanima svijeta dijelimo zajedničku religiju ali nas razdvajaju brojne druge jezičke, historijske i druge različitosti. Na drugoj strani faktor religije nas razlikuje od komšija sa kojima dijelimo jezik, tlo i druge istovjetnosti.

13 «Zanimljivo je da što više Amerikanci znaju o muslimanskim zemljama, veća je vjerovatnoća da će imati pozitivno mišljenje o tim zemljama. Ovaj trend uočava se i u vezi s poznavanjem muslimana: oni Amerikanci koji poznaju barem jednog muslimana skloniji su da imaju pozitivno mišljenje o muslimanima i islamu», John L. Esposito, Dalia Mogahed, *Ko govori u ime islama*, Udruženje ilmijje IZ u BiH, Sarajevo, 2009., str. 135.

14 Interesantno je napomenuti da se ukupni položaj bosanskih muslimana u bivšoj Jugoslaviji popravio onog trenutka kada je Tito želio uspostaviti bolje odnose sa muslimanskim zemljama u okviru Pokreta nesvrstanih. V: Noel Malcolm, *Povijest Bosne*, preveo Zlatko Crnković, Dani, Sarajevo, 1995., str. 264-265.

15 M. Busuladžić, «Utjecaj islamske etike...», u: *Muslimani u Evropi*, nav. djelo, str. 7.

16 M. Busuladžić, «Misli o sudbini naroda...», u: *Muslimani u Evropi*, nav. djelo, str. 183.

Bosanski muslimani kao «islamska straža u Evropi» imaju dvojaku zadaću. Prije svega, da očuvamo unutarnje duhovno i kulturno jedinstvo te da riješimo čitav niz «kulturno-socijalnih i ekonomskih pitanja i tako opravdamo naziv najkulturnijih muslimana». Ovim nam on želi poručiti da muslimani ne smiju biti amnestirani od rješavanja onih problema za koje su sami odgovorni. Druga naša uloga je da bude-mo svjetionici islama, «da svojim životnim djelima te usmenom i pismenom riječi prikažemo islam u svjetlu istine Evropi»¹⁷. On naglašava da je jedini ispravan metod razumijevanja i saradnje Istoka i Zapada bolje međusobno poznavanje i uklanjanje tegobnih stereotipnih obrazaca¹⁸. On je svojim djelom i riječju radio na tome da Zapad i njegovu kulturu predstavi Istoku i jednodobno da puninu islama i svu raskoš njegove kulture uvede u evropske tokove. Na drugoj strani, ta ista Evropa ima posebnu odgovornost spram bosanskih muslimana. Naime, svi Evropljani, posebno oni koji imaju izravne kontakte sa bosanskim muslimanima, svojim ponašanje spram njih polažu neku vrstu prijemnog ispita. «Od stava evropskih naroda prema islamskim zajednicama u Evropi zavisit će politička orijentacija islamskog svijeta prema Zapadu»¹⁹. On smatra da bosanski muslimani treba da iskoriste dobre historijske i kulturološke veze sa Istokom kako bi poboljšali svoju geostratešku poziciju.²⁰ Distinktivna odrednica bosanskih muslimana je islam: «Mi smo sa islamom i kroz islam postali veliki» a patarenima koji su ga u većini prihvatili, islam je «zajamčio biološki opstanak a zatim omogućio kulturnu i biološku afirmaciju»²¹. Ustvari, islam je razvio naše određene potencijale, organizatorske sposobnosti, duhovne i kulturne kvalitete, i na taj smo način «unišli u povijest, postali njeni subjekti»²². Time se razlikujemo od

vlastitog okruženja, a u odnosu na islamski svijet razlikujemo se izravnim kontaktom sa Zapadom, čime smo objedinili «dinamizam Zapada i spiritualne vrijednosti Istoka»²³.

Vidimo da Busuladžić želi predstaviti bosanske muslimane kao posrednike između Istoka i Zapada. S obzirom da oni u sebi sabiraju svojstva i jednih i drugih, oni mogu biti ambasadori Istoka na Zapadu i ambasadori Zapada na Istoku. Geostrateška pozicija bosanskih muslimana određuje ih kao važan most kojim mogu strujati ideje između Istoka i Zapada i ostvarivati međusobno i saradnja. Busuladžić sugerira da je za Bošnjake pogrešno pitanje ili Istok ili Zapad, već i Istok i Zapad kroz ostvarivanje istinskog intelektualnog i duhovnog dijaloga svjetova.

Identitet graničnih skupina

Pored naglašavanja kulturalne osobenosti bosanskih muslimana postoje i drugi, dublji razlozi kreiranja ovog koncepta. Prije svega, ovim se želi naglasiti upućenost bosanskih muslimana samih na sebe, da ni od koga pomoć ne mogu očekivati. „Moramo biti načistu sa tim da se za svoje samoodržanje moramo sami snalaziti(...)i pitanje svoje sudbine riješiti u nama samima. Svaki drugi put bi bio uzaludan, pogrešan i beskoristan»²⁴. Ovim se od muslimana traži da se okrenu sami za sebe jer su u najtežoj poziciji i da zanemare globalne probleme muslimanskog umeta okrećući glavu od svoje nemile stvarnosti. Bilo je autora koji su sa takvim žarom pisali o problemu opstanka palestinske države dok je istovremeno za njihovu vlastitu državu i narod bio pripreman mesarski panj. U tom smislu, zanimljive su njegove ocjene o čvrstini karaktera bosanskih muslimana, koji je plod življenja na ovoj historijskoj granici. «Kao što su sve granične bilo vjerske ili narodnosne skupine ljudskog društva borbenije od onih koje su usko povezane uz svoju maticu, tako su i muslimani stanovnici Bosne po svojoj posebnoj žilavosti i otpornosti i vjerskoj gorljivosti unišli u evropsku i svjetsku povijest»²⁵.

On pravi komparaciju sa katoličkom Poljskom²⁶ koja

17 I recentna istraživanja posvjedočuju istovjetnu sliku prema kojoj su Poljaci najreligiozniji Evropljani od kojih se 93%izjasnilo kao religiozni a u prosjeku se pola Evropljana mole ili meditiraju jednom sedmično. Naravno da postoje odstupanja od tradicionalne koncepcije religioznost koja podrazumijeva pripadanje nekoj crkvi ili zajednici. Radi se o «vjerovanju bez pripadanja» naime, ljudi biraju religijska uvjerenja i doktrine, praktikuju, miješaju i upoređuju. Ovaj trend difuzne religioznosti sociolozi nazivaju «kafeterija religijom» i «churc-free duhovnošću» koji podrazumijeva religijski eklektizam i posuđivanje iz različitih tradicija dok se smanjuje broj onih koji posjećuju crkve. V. M. Radević, «Evropljani i religija», *Slobodna Bosna*, 23. 7. 2009., str. 79-

18 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, BIGZ, Beograd, 1985., str. 307.

19 Edgar Morin, *Kako misliti Evropu*, preveo Spasoje Čuzulan, Svjetlost, Sarajevo, 1989., str. 154.

20 Interesantno je napomenuti da se ukupni položaj bosanskih muslimana u bivšoj Jugoslaviji popravio onog trenutka kada je Tito želio uspostaviti bolje odnose sa muslimanskim zemljama u okviru Pokreta nesvrstanih. V: Noel Malcolm, *Povijest Bosne*, preveo Zlatko Crnković, Dani, Sarajevo, 1995., str. 264-265.

21 M. Busuladžić, «Utjecaj islamske etike...», u: Muslimani u Evropi, nav. djelo, str. 7.

22 M. Busuladžić, «Dužnosti i njihov smisao u našoj sadašnjosti», nav. djelo, str. 205.

23 M. Busuladžić, «Kulturne i političke veze...», nav. djelo, str. 84. 24 Ibid., str. 179.

25 M. Busuladžić, «Misli o sudbini naroda...», u: Muslimani u Evropi, nav. djelo, str. 183.

26 I recentna istraživanja posvjedočuju istovjetnu sliku prema kojoj su Poljaci najreligiozniji Evropljani od kojih se 93%izjasnilo kao religiozni a u prosjeku se pola Evropljana mole ili meditiraju jednom sedmično. Naravno da postoje odstupanja od tradicionalne koncepcije religioznost koja podrazumijeva pripadanje nekoj crkvi ili zajednici. Radi se o «vjerovanju bez pripadanja» naime, ljudi biraju religijska uvjerenja i doktrine, praktikuju, miješaju i upoređuju. Ovaj trend difuzne religioznosti sociolozi nazivaju «kafeterija religijom» i «churc-free duhovnošću» koji podrazumijeva religijski eklektizam i posuđivanje iz različitih tradicija dok se smanjuje broj onih koji posjećuju crkve. V. M. Radević, «Evropljani i religija», *Slobodna Bosna*, 23. 7. 2009., str. 79

je, također, «ukliještana između agresivnog ruskog pravoslavlja i borbenog njemačkog protestantizma». Ovakav geopolitički kontekst u kojem su živjeli Bošnjaci rezultirao je nastankom «borbenog i dinamičnog islama iz kojeg su izvirale otpornost, žilavost, vjerski žar i pripravnost žrtvovanja za ideale»²⁷. Tačno je da su sve zajednice koje se susreću i sudaraju sa drugim i drugačijim daleko osjetljivije na ugrožavanje svog religijskog i kulturnog identiteta nego što je to slučaj sa onim zajednicama čiji identitet nije izravno doveden u pitanje. Radi se o tome da sve zajednice kao i pojedinci naglašavaju onaj segment identiteta koji je u danim historijskim okolnostima ugrožen. Tako su i Bošnjaci u Osmanskoj eri naglašavali etnički identitet a u Austro-Ugarskom periodu je u prvi plan stavljan vjerski identitet. Možemo zaključiti da su Bošnjaci pokazali visok stepen kulturne rezistencije ili što nije ništa drugo do «vrsta kulturnog otpora protiv nasilnog nametanja izvesnog sistema kulturnih vrednota»²⁸. Zato su Bošnjaci pokazali i veću rezistentnost spram pokušaja modernizacije za vrijeme Osmanske uprave, tzv. tanzimata. Dalje, on veli da su Bošnjaci oduvijek znali na silu odgovoriti kao cjelina, snažno i adekvatno, ali nikada u napadačkom stavu. Ta reakcija rezultat je «svijesti o geopolitičkoj važnosti zemalja, koje od pamtvieka obitavamo, iz našeg povijesnog poslanja na pragu Europe, te konačno iz žive svijesti da smo pripadnici i islamskog i svjetskog kolektiva»²⁹.

Možemo kazati da on akcentira kulturalnu posebnost bosanskih muslimana kako u odnosu na ostatak muslimanskog svijeta, tako i u odnosu na naše kršćanske komšije. Naime, istina je da sa drugim muslimanima svijeta dijelimo zajedničku religiju ali nas razdvajaju brojne druge jezičke, historijske i druge različitosti. Na drugoj strani faktor religije nas razlikuje od komšija sa kojima dijelimo jezik, tlo i druge istovjetnosti. Dramu dvostruke izoliranosti Bošnjaka u literarnoj formi je izrazio Meša Selimović: «... najtužniji vilajet na svijetu, najnesrećniji ljudi na svijetu, gubimo svoje lice, a tuđe ne možemo da primimo, otkinuti a ne prihvaćeni, strani svakome, i onima čiji smo rod, i onima koji nas u rod ne primaju. Živimo na razmeđu svjetova, na granici naroda, svakome na udaru, uvijek krivi nekome. Na nama se lome talasi istorije kao na grebenu...»³⁰ No, treba kazati da ono što je nekada nedostatak drugi put može postati i strateška prednost. U njegovoj je vizuri, za razliku od mnogih drugih autora, ukupna geostrateš-

ka pozicija bosanskih muslimana više prednost nego historijsko prokletstvo.

Zaključak

Mustafu Busuladžića možemo u najkraćem opisati kao mislioca sinteze, autora koji je uspijevaao da u svom mišljenju sintetizira i sabere različite utjecaje što je osobina velikih ljudi.

Inkluzivnom metodom on je nastojao pomiriti Istok i Zapad, prošlost i sadašnjost, idealno i realno nastojeći razriješiti krizu bošnjačkog identiteta. Tražeći odgovor na pitanje vlastite pripadnosti on je stvarao teorijski okvir «bosanskog islama» kojeg, istina je, nije do kraja završio ali je zacrtao puteve njegova ozbiljenja. Vidjeli smo da on islamu prilazi ne samo kao vjeri već i grandioznoj kulturalnoj baštini. Sljedeći je njegov korak konceptualizacija «bosanskog islama» od kojeg su zazirali mnogi autori njegova vremena, a dijelom i našeg, smatrajući da se tako reducira islamska univerzalnost. Ono što je krajnji zaključak Busuladžićevih tumačenja bosanskog islama jeste da je iluzija kako postoji jedan i nedjeljiv identitet. Mi jesmo pripadnici islama koji je nerazdruživi dio našeg identiteta ali i grada iz kojeg potječemo, zemlje u kojoj živimo i svijeta koji je također dio naše osobnosti. Slične ideje zastupa i Morin kada veli: «Svi smo mi višeidentitetna bića u smislu u kome u sebi ujedinjujemo porodični i lokalni identitet, regionalni, nacionalni, transnacionalni i eventualno konfesionalni i doktrinarni identitet»³¹. Tragedija nastaje kada postoji sukob identiteta i borba za supremaciju koji se može sretno riješiti kada se «pomiruje bogatstvo dva identiteta u sukobu»³². Takav je slučaj i sa Busuladžićevim bosanskim islamom koji nije amorfni islam iskrivljen raznim sinkretizmima i reduciran na kulturu. Niti je izraz hibridne kulture ponikle na «granici svjetova». To je pokušaj usaglašavanja dva identiteta, evropskog i islamskog, koji su se sastali u Bošnjacima i koji su se morali izmiriti zarad sretnije budućnosti. Valja nam naglasiti da on ne želi uvjeravati svijet i samoga sebe kako su Bošnjaci Evropljani što je tako česta teza i kod savremenih autora. U takovrsnim se tezama zrcali snažan kompleks niže vrijednosti i artikulira osjećaj inferornosti spram evropske kulture koja se ističe kao ideal i uzor u svakom smislu. Busuladžić je daleko od ovih osjećaja i trezvno prilazi Evropi svjestan njenih vrlina ali i golemih nedostataka. Evropa nedvojben ima šta ponuditi Islamu ali i Islam ima šta na uzdarje prinjeti modernoj zapadnjačkoj kulturi. Recimo na

27 Ibid., str. 184.

28 Miloš Ilić, Sociologija kulture i umetnosti, Beograd, 1983., str. 36.

29 M. Busuladžić, «Uticao islamske etike...», nav. djelo, str. 8.

30 Meša Selimović, Derviš i smrt, BIGZ, Beograd, 1985., str. 307.

31 Edgar Morin, Kako misliti Evropu, preveo Spasoje Ćuzulan, Svjetlost, Sarajevo, 1989., str. 154.

32 Ibid.

kraju da naše bošnjačko iskustvo suživota, unatoč incidentnim traumama, može pomoći u ozbiljenju globalnog suživota religija i kultura, njihovom boljem razumijevanju i međusobnom oplođivanju. Ovo je, možda, najvažnija ideja koju nam podaruje Mustafa Busuladžić svojim konceptom «bosanskog islama».

Literatura

1. Busuladžić Mustafa, *Muslimani u Evropi*, Sejtarija, Sarajevo, 1997.
2. Id., «Nekoliko protuvjerskih običaja», *Novi Behar*, XVII / 1945., br. 3.
3. Esposito John L., Mogahed Dalia, *Ko govori u ime islama*, Udruženje ilmijje IZ u BiH, Sarajevo, 2009.
4. Ilić Miloš, *Sociologija kulture i umetnosti*, Beograd, 1983.
5. Karčić Fikret, «Istočno pitanje –paradigma za historiju muslimana Balkana u XX vijeku», u: *Muslimani Balkana i istočno pitanje u XX vijeku*, Behram-begova medresa, Tuzla, 2001.
6. Karić Enes, *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u BiH*, El-Kalem, Sarajevo, 2004.
7. Malcolm Noel, *Povijest Bosne*, preveo Zlatko Crnković, Dani, Sarajevo, 1995.
8. Morin Edgar, *Kako misliti Evropu*, preveo Spasoje Ćuzulan, Svjetlost, Sarajevo, 1989.
9. Radević M., «Evropljani i religija», *Slobodna Bosna*, 23. 7. 2009.
10. Ramadan Tarik, *Biti evropski musliman*, preveli Fikret i Hamida Karčić, Udruženje ilmijje, Sarajevo, 2002.,
11. Id., *Evro-Američki muslimani i budućnost islama*, preveli Ermin Sinanović i dr., Udruženje ilmijje, Sarajevo, 2007.
12. Selimović Meša, *Derviš i smrt*, BIGZ, Beograd, 1985.
13. Silajdžić Adnan, *Kriza religijskog identiteta u današnjem svijetu*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2004.
14. Smailagić Nerkez, *Klasična kultura islama I*, samizdat, Zagreb, 1973.

Summary

BOSNIAN ISLAM IN THE INTELLECTUAL HORIZONS OF MUSTAFA BUSULADZIC

hfz. Mevludin Dizdarevic

For decades, the intellectual legacy of Mustafa Busuladzic (1914-1945) has been ignored due to ideological reasons. This work will attempt to shed some light on his ideas, with emphasis on its cultural interpretation of Islam. Namely, Mustafa Busuladzic was the first author to introduce, into popular discourse, the syntagm "Bosnian Islam" with which he attempted to solve the identity crisis among the Bosniaks. In other words, he is of the opinion that identity is multileveled and that we are adherents of Islam but we also belong to Bosnia and the world as a whole. During his time, these views were very exceptionally avant-garde and as such it is obliging and relevant for those conducting research in this field. His ideas can serve as the basis for a better understanding of Islam and the West, considering the experience of the Bosnian Muslims who are, according to him, the inheritors of the values of both. As such, their geostrategic position enables them to be the ambassadors of the East in the West and the West in the East.

Key words: Bosnian Islam, European Islam, identity, culture, West, border

الموجز

الإسلام البوسني في آفاق مصطفى بوصولاجيتش الفكرية

مولودين ديزداريفيتش

تراكم الغبار الأيديولوجي لعقود عديدة على تراث مصطفى بوصولاجيتش الفكري (١٩١٤-١٩٤٥). ونحن نحاول في هذا العمل إضاءة فكره مع التركيز على شرحه الثقافي للإسلام. فقد كان مصطفى بوصولاجيتش أول من أدخل عبارة «الإسلام البوسني» في الخطاب الشعبي. محاولاً بذلك إيجاد حل لأزمة الهوية عند البوشناقين. فقد كان يرى أن الهوية ليست بسيطة. بل هي متعددة الطبقات. وأنها تنتمي إلى دولة البوسنة وإلى العالم كله. بنفس القدر الذي ننتهي فيه إلى الإسلام. لقد كانت هذه الآراء في عصره آراء رائدة طليعية بامتياز. وهي بذلك تصبح موجّهة وملزمة للباحثين في هذا المجال. إن رأيه يمكن أن يُستخدم أرضية لفهم أفضل للإسلام والغرب. نظراً إلى تجربة المسلمين البوسنيين الذين يعتبرهم حملة الإرث الإسلامي والغربي. ويرى أن موقعهم الجغرافي الاستراتيجي يتيح لهم المجال ليكونوا سفراء الشرق في الغرب. وسفراء الغرب لدى الشرق.

الكلمات الرئيسية: الإسلام البوسني، الإسلام الأوروبي، الهوية، النفاقة، الغرب، الحدود.